

20. Козинець І. Ю. Державотворчі процеси на Волині в добу гетьманату П. Скоропадського / автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 – «історія України» / І. Ю. Козинець. – Луцьк, 2009. – 20 с.

21. Кравчук К. З досвіду державотворення України періоду Директорії / К. Кравчук // Право України – 2005. – №2. – С. 114–117.

22. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / В. С. Лозовий. – К. ; Кам'янець–Подільський : Аксіома, 2005 – 224 с.

23. Німченко В. Військові суди в Україні у 1917–1919 роках (історико–правовий аспект) / В. Німченко, В. Сердюк // Право України. – 2000. – №6. – С. 112–116.

24. Прохода В. Вождь та військо / В. Прохода // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 134–135.

25. Тригуб П. Н. Из истории советского строительства на Волині в 1920 году / П. Н. Тригуб // Минувле і сучасне Волині. Тези доповідей та повідомлень II-ої Волинської історико–краєзнавчої конференції. – Луцьк : Б.в., 1988. – Ч. 1. – С. 206–208.

26. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник–довідник. Вип. 1. Предметно–тематична частина: А–Г / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К. : Інститут історії України, 2009. – 184 с.

27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. – Ф. 1065. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. м. Київ, м. Вінниця, м. Ровно, м. Кам'янець–Подільський. 1919–1920. – Оп.2. – Спр.241. Постанова про призначення і вибори мирових суддів, про утворення тимчасових відділів окружного суду на повітах, про порядок обрання присяжних засідателів та про деякі зміни проведення і дальшого руху досудових слідств. 31 жовтня 1920 р. – 15 арк.

28. Там само. – Ф.1092. Міністерство внутрішніх справ. Департамент загальних справ. Відділ адміністративний. – Оп.2. – Спр.204. Доповідь Лeticівського повітового комісара про відновлення влади на місцях і організацію органів місцевого самоврядування в повіті. 28 серпня – 22 вересня 1919 р. – 2 арк.

29. Там само. – Ф.2537. Міністерство шляхів Української Народної Республіки 1919–1922 рр. – Оп.2. – Спр.77. Про створення Загально–Комінікативного департаменту та Окремої Бригади залізничної охорони на шляхах УНР. 19 травня 1920 р. – 11 листопада 1920 р. – 21 арк.

Гуцалюк І.А. Суд і судопроизводство в Западній Волині за «Второй» Украинской Народной Республики

Автором раскрыты действия Директории Украинской Народной Республики (УНР) относительно развития национальной судебной системы в Западной Волины; проанализировано формирование судебного законодательства в целом, организационная структура, компетенция судебных учреждений как общей, так и местной юрисдикции отмеченного региона. Определено, что функционированию судов мешали беспоконная общественно–политическая ситуация в крае и недоверие к ним волинян.

Ключевые слова: Директория, Луцкий окружной суд, мировой суд, съезд мировых судей, военно–полевые суды, чрезвычайные военные суды, Западная Волинь.

Gutsaliuk, I.O. Court and rule–making in Western Volyn' after «Second» Ukrainian People's Republic

An author is expose the measures of Directory Ukrainian's People's Republic(UPR) in relation to development of the national judicial system in Western Volyn'; forming of judicial legislation is analysed on the whole, organizational structure, competence of judicial establishments of both general and local jurisdiction of the marked region. Certainly, that functioning of courts an uneasy social and political situation in an edge and mistrust to them of Volyn' interfered with.

Key words: Directory, Lutsk circuit court, world court, convention of justice's courts, courts martial, emergency courts martial, Western Volyn'.

УДК 94 (477)

Лазуренко В.М.

Участь заможних верств українського села у діяльності органів сільського самоврядування (1921 – 1924 рр.)

Розкрито особливості участі заможних селян України у формуванні сільського самоврядування в період 1921 – 1924 рр.

Ключові слова: селянство, господарство, заможне селянство, комнезами, агітація, вибори, перевибори.

У свій час до порушеної нами проблеми зверталися В. Кобалевський, О. Мельничук, В. Адамський, О. Ганжа [1]. Водночас сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дозволяють висвітлити раніше маловідомі сюжети піднятої нами проблеми.

У період нової економічної політики (непу) одночасно зі зростанням суспільно–політичної активності українських селян посилюється їх прагнення брати участь в органах сільського самоврядування, передусім в радах, а також комітетах незаможних селян, які на початку 1920–х рр. значно зміцнили свої позиції на селі. За таких умов більшовики зосереджують свої зусилля на перетворення органів сільського самоврядування в знаряддя проведення політики, спрямованої спочатку на обмеження, а потім і витіснення із села так званих «капіталістичних відносин».

Робилося все можливе, щоб провести в сільські ради та комнезами якомога більше бідняків і незаможних середняків. Натомість чинились всілякі перешкоди обранню до органів сільського самоврядування заможних селян– фермерів. В той час практика утворення рад робітничих і селянських депутатів показала, що туди обирались представники з різними політичними поглядами та устремліннями. Наявність у виборних органах певного політичного плюралізму заважала більшовиками формувати тоталітарне суспільство. Перш за все, це стосувалось сільських рад, де особливу активність проявляли заможні селяни, а це становило найбільшу загрозу для існуючого режиму [2,с.35].

Залучення селян до активної громадської діяльності в радах вимагало добору кандидатів за ознакою їх класової «революційності», що забезпечувалось маніпулюванням нормами представництва, позбавленням виборчих прав, висуванням партійних кандидатів та суто волонтаристським відведенням небажаних кандидатів на виборах у ради.

Водночас формування політично надійного, тобто слухняного складу рад в українському селі через слабкість партійного апарату становило для нього в ці роки значні труднощі. Проаналізувавши ситуацію, тогочасне керівництво визнало за доцільне створення, паралельно з радами та партійними осередками, спеціальної організації безземельних і малоземельних селян. Згодом ці створені на класовій основі селянські об'єднання були перейменовані в комітети незаможних селян – комнезами (КНС).

Однією з головних функцій комнезамів було сприяння роботі та фактичний контроль за діяльністю сільських рад [3,с.8]. Така практика під керівництвом партійних організацій мала забезпечувати їм монопольну владу, що у свою чергу негативно позначалось на соціально–економічному та політичному становищі заможних груп селян.

Перед комнезамами було поставлене завдання оволодіння виконкомками сільських рад шляхом широкої участі у виборчих комісіях та перевірці списків виборців. Відповідно до цього на загальних зборах комнезамів затверджувався єдиний список для голосування при виборах кандидатів. За їх же вимогою із списків виключилися і позбавлялися виборчих прав кандидати, що проявляли опозиційність до більшовицької влади.

Зрозуміло, що в першу чергу ворогами радянської влади були проголошені представники економічно міцних фермерських господарств (термінологічно дана категорія селянства на початку 1920–х рр. визначалася як «куркульство»). Така виборча система,

точніше система виборчих порушень давала змогу комнезамам, які представляли більш чисельний прошарок сільського населення, забезпечити у радах кількісну перевагу своїх представників. Оволодівши сільськими радами та забезпечивши в них свою перевагу, комнезми проводили на селі свою лінію і перетворювались таким чином на фактично основний орган влади на селі.

Впровадження непу та викликане нею економічне зміцнення досить широких верств селянства зумовлювало посилення їх інтересу до участі в роботі місцевих органів влади які вирішували нагальні соціально-економічні проблеми повсякденного господарського життя села. Це викликало занепокоєння в учасників травневого 1922 р. пленуму ЦК КП (б) України.

Тому в заключній резолюції пленуму застерігалось, що зусилля заможних груп села будуть «спрямовані в бік оволодіння політичною владою, проникнення в ради й витіснення з них біднішої частини села. Розгромлене в повстанському русі проти радянської влади, дезорганізоване новою економічною політикою, яка вибила ґрунт з-під ніг бандитизму, куркульство, що знаходить свою ідеологічну оболонку в петлюрівщині, спрямовує свою увагу в бік легального вростання в радянський апарат, поступового повільного оволодіння ним, кооперацією, школою, освітніми організаціями на селі і господарськими органами та апаратами, зв'язаними з життям українського села. Цьому натискові куркульсько-петлюрівської стихії наша партія зможе вчинити опір тільки в тому разі, якщо вона на селі буде, як і раніше, спиратися на верстви батрацтва і неможливого селянства, якщо вона зуміє в гіршому разі нейтралізувати, а в кращому разі викликати політичні симпатії з боку переважної маси середняцьких господарств» [4, с. 270 – 271].

Враховуючи це, державна партія, залучаючи членів комітетів неможливого селянства до рад, таким чином упереджувала прояв самостійної політичної активності значної частини селянської маси. У результаті кампанії перевиборів до рад (1921 – 1923 рр.) українське село стало ареною боротьби за владу між членами комнезамів з одного боку, і так званим «куркульством» та значною частиною середняцтва з іншого. Вже восени 1921 р. перевиборча кампанія на селі проводилась під прямими гаслами «завоювання» сільських рад неможливіми спільно з нижчою частиною середняцтва та трансформування їх в органи, які були б здатними ефективно протидіяти зростаючій політичній активності економічно зміцненого заможного прошарку селянства.

Проведене в ряді губерній України в 1922 р. соціологічне анкетне опитування зафіксувало найбільш характерні особливості участі у передвиборчій кампанії заможного селянства. Зокрема, незважаючи на наявність в анкетах таких відверто провокаційних запитань: «Якими способами й прийомами (бандитизм, терор, через підставних осіб, підкуп, відкритою атакою на зібраннях) куркульство просувається до влади та оволодіння закладами села?», більшість відповідей підтвердила, що найпоширенішим прийомом, яким користувалось на початку 1920-х рр. економічно міцне селянство при просуванні до місцевих рад, була все таки «агітація під час проведення виборів» [5, с. 8, 9, 12 – 13].

Майже всі, хто проводив анкетування в губерніях наголошували на вищій компетентності та переконливості дискусійних виступів представників заможного фермерського селянства. Власне уміння публічно вести дискусію з опонентами та відстоювати свою позицію вони реалізовували найбільшим чином під час виборчих кампаній на сходках села. Зокрема, в матеріалах аналізу опитування селян Сковородецької волості Подільської губернії щодо способів і прийомів, якими користувалось заможне селянство під час виборчих кампаній так і зазначалось – «традиційно красномовством» [5, с. 19]. А працівники, що проводили опитування селян Старокостянтинівської волості цієї ж губернії, відповідаючи на вище наведене провокаційне запитання теж вказували, що заможне селянство добивається успіхів на виборах в сільській раді виключно: «красномовством на сходках, але тільки не бандитизмом» [5, с. 22].

Аналогічні дані приводяться й за матеріалами інших анкетованих губерній [5, с. 8, 16]. Так, дані соціологічного анкетування 1922 р. переконливо свідчать, що передвиборчу кампанію заможні групи села проводили, як правило, цивілізованими і демократичними (із сучасної точки зору) методами, заручаючись при цьому підтрим-

кою односельчан внаслідок переконливих та аргументованих виступів на зібраннях, у громадських місцях, сходках тощо.

Щодо участі заможного селянства у виборчому процесі Запорізький повітовий комітет КП (б) України в 1922 р. зазначав наступне: «Раніше куркульство просувалось до влади дякуючи бандитському терору. Бандитизм заважав біднякам і неможливікам добре zorganizуватися для того, щоб оволодіти закладами села. Нині переважно куркулі потрапляють до влади організованим способом, відкритою атакою на зібраннях. На сходках чи зібраннях вони намагаються бути завжди на передньому плані, багато говорити, щоб показати діловитість. До того ж використовують підпадшу під їх вплив бідноту. Саме такий спосіб існує у куркулів, щоб потрапити до влади» [5, с. 112].

Висока активність у відкритих дискусіях на зібраннях безперечно, вказує на певну організованість заможних селянських груп. Окрім переконливих виступів, заможне селянство в багатьох випадках схияло на свій бік громадську думку односельчан і прикладом власного господарювання як основи свого міцного економічного потенціалу. Про це, зокрема, йшлося в підсумкових матеріалах результатів анкетування селян Сквирської волості Київської губернії, де зазначалось що «в нелегально-підпільному впливі куркулів не має потреби і, де потрібно, має достатньо самовпевненості, щоб підти відкрити атаку. Лозунг його відомий: «Ваш час пройшов, награвували і досить. Тепер потрібно господарство відбудувати. І повинності, і податки, та і різна допомога голодуючим, – щоб порівну, по справедливості» [5, с. 6].

Зажожні селяни-фермери, проводячи передвиборчу агітацію, відкритими виступами намагались довести людям помилковість та малоефективність політики радянської влади в аграрному секторі економіки зокрема та у всій державі в цілому. Критики з їх боку зазнавали і представники селянства, які стояли на чолі керівництва місцевих органів влади [5, с. 46 – 54]. Заможник прямо говорив: «Геть ледарів та злиднів, потрібно ставити до влади поважних людей, господарів» [6, с. 14].

В окремих анкетованих волостях проявив зростання активності заможного селянства до участі в роботі сільських рад не було зафіксовано. Наприклад, інформуючи ЦК КП(б) У про підсумки анкетування в Ново-Троїцької волості Донецької губернії та Адамівській і Холодівській волостях Катеринославської губернії, відповідні губкоми партії в розділі про громадсько-політичну активізацію заможного селянства так і зазначали: «не спостерігається» [5, с. 30 – 37].

Нерідко партійні організації у ході передвиборчих кампаній в 1921 – 1922 рр. штучно створювали напругу в суспільстві, при цьому акцентуючи громадську думку на тій небезпечі, яку ніби-то можуть становити заможні селянські «елементи» в разі обрання їх до місцевих рад. Проте, це не відповідало дійсності. В грудні 1922 р. інструктор ЦК КП (б) України, доповідаючи про наслідки вивчення особливостей соціально-економічних та політичних процесів в Одеській губернії у зв'язку з виборами до сільських рад зазначав: «Необхідно, однак, визнати, що та напруга, яку створили парторганізації в Одеській губернії для проведення перевиборів рад, далеко не відповідала дійсним розмірам небезпеки захоплення влади куркулями. Куркульство, якщо не вважати виняткових випадків, яке підтверджувало тільки загальне правило, не робило серйозних спроб пролізти в Ради. Самі агресивні прояви активності куркульства обмежувались спробами в деяких місцях проводити в керівника сільради поміркованого чи поступливого комнезаможника» [7, с. 79].

В боротьбі за місця у виборних органах влади на початку 1920-х рр. вищезажожні групи села головним чином спиралися на певні групи середняків, про що свідчать дані Волинського, Катеринославського та Київського губкомів партії, зібрані в об'їзниках ЦК КП (б) України [5, с. 8 – 106; 6, 14 – 19]. Варто зазначити, що при цьому мала місце значна підтримка вищезажожного селянства і з боку бідніших селян, а також сільської інтелігенції [5, 19].

Для радянської влади перевибори сільських рад у 1922 р. в цілому пройшли успішно. Особлива увага в ході їх підготовки зверталася на підвищення громадської активності найбідніших верств села. З метою обмеження участі в роботі органів місцевої влади представників заможної частини селянства, у більшості районів України створювалися спеціальні перевірочні комісії, які відігравали велику роль у більшовицькому «звільненні Рад» від заможних представників селянства [8, с. 117]. Головним

завданням згаданих комісій було виявлення та вилучення зі списків виборців тих осіб, які підпадали під категорію «небезпечних» для більшовицького режиму. Саме під згадану категорію осіб найчастіше підпадало «куркульське» селянство.

Наслідком виборної кампанії 1921 – 1922 рр., як і було заплановано владою, стало відсторонення від участі в Радах значної частини заможного фермерського селянства. Переобрані в ці роки сільські ради складались переважно з представників комнезамів, частини середняцького селянства, бідноти, робітників та зовсім незначної кількості представників заможного селянства («куркульства»).

За даними осіннього 1923 р. соціологічного вибіркового обстеження, чисельний та соціальний склад депутатів сільських рад був представлений таким чином. Серед соціальних груп лідирували члени комітетів незаможних селян – 4559 осіб, за ними з незначним відривом йшли середняки – 4062 особи. Третю позицію займало бідняцьке селянство та робітничий прошарок – 973 особи. Найменшу кількість своїх представників у сільських Радах, як і планувалось більшовицькою партією, мало заможне, економічно міцне селянство («куркульство»). Ця верства сільського населення у той час мала лише 342 своїх представники [9, с.28]. Відносно найбільше представництво заможного селянства в складі депутатів сільських рад було зафіксовано в Донецькій (77 осіб), Полтавській (60 осіб) та Київській (48 осіб) губерніях. Найменше представництво їх було відмічено у Волинській губернії (лише 7 осіб) [9, с.27 – 28].

Однак, політичне протистояння на селі залишалось. У попередніх висновках вивчення соціально-економічних угруповань в селі, котрі в 1923 р. були подані Волинським губкомом партії в ЦК КП (б) України щодо політичного становища на Волині після чергової виборчої кампанії, зазначалось: «Як політичне угруповання, куркульство від участі в керівництві громадським життям села повсюдно усуває. Проте, спроби куркульства потрапити у керівні сільські органи спостерігаються» [9, с.34].

Як свідчить аналіз, найменша, а точніше наймінімальніша, кількість представників заможного селянства на 1923 р. була представлена в складі президій сільських рад. Із дев'яти губерній України лише в чотирьох з них (Донецька, Катеринославська, Київська та Харківська) у складі президій сільських рад було представлено заможне селянство («куркульство»), та і то виключно лише по одній особі [9, с.28].

При цьому, характеризуючи представництво в сільських Радах заможного селянства, слід враховувати, що до заможного селянства в багатьох випадках тяжіла й частина середняків. В цілому по Україні за даними на 1923 р. 28% селян-середняків підтримували саме економічно міцне, заможне селянство [9, с.30].

Неп, який сприяв господарському відродженню українського села, своєю глибиною суттю викликала неприховане роздратування вищого партійного керівництва. Адже ринкові засади закладені в основу непу сприяли економічному росту селянських господарств, і цим самим перетворенню їх у вагомий політичний вплив на селі, яка своїми діями була здатна протистояти радянській системі та її догматично-колективістським експериментам в аграрному секторі економіки. Тому основними завданнями, які ставились перед комнезамами на Третньому Всеукраїнському з'їзді комітетів незаможних селян в 1923 р., було подальше обмеження представництва в органах сільської влади економічно міцного заможного селянства.

Окрім недієздатних осіб, що звичайно позбавлялись виборчих прав, в УСРР громадянських виборчих прав не мали також особи, які були визнані небезпечними для радянського режиму – так званий «нетрудовий елемент», тобто ті хто використовували у власному господарстві найману працю, жили на доходи з капіталу або підприємництва. Ця категорія громадян, а це в переважній більшості вищезаможне селянство, була позбавлена політичних прав, але не втрачала (окрім колишніх поміщиків) економічних – права на землю та ведення власного господарства [10].

В доповіді на згаданому з'їзді КНС зазначалось, що «Найбільш заможні групи села, які зміцніли економічно, безумовно, спробують прямо, чи, що значно небезпечніше, різними шляхами потрапити в органи Радянської влади на селі. Кращою формою захисту від них зі сторони КНС є недопущення їх у сільські ради, волосні виконкоми та інші виборні державні та громадські органи. Їм не має місця в Радах України, там вся повнота влади повинна належати незаможному селянству і чесному середняку – ось головне й важливе політичне завдання КНС» [9, с.5].

Такою ж непримиренною була і позиція учасників пленуму ЦК КП(б)У 29 жовтня 1923 р. На ньому відзначалось, що під посиленням керівництвом партійних організацій комнезамами ведуть гостру боротьбу із заможними групами селянства, «які засіли в деяких Радах». Пленум постановив «очистити Ради від куркулів, забезпечити в них вплив організованої бідноти...» та висунув гасла: «Ради – для незаможних», «Жодного місця в Радах куркулям» [11, с.102].

Водночас частина українського партійного керівництва, яка сприйняла неп як нову стратегію партії, негативно поставилась до того, що значна частина селянства відтісна комнезамами від участі в радянському будівництві. У своєму виступі на червневому 1923 р. пленумі ЦК КП(б) У нарком земельних справ УСРР І Клименко констатував, що «КНС через свою замкненість і очолюваність їх вищих органів комуністами, перетворюються у політичну партію незаможного селянства і грають по відношенню до рад безпосередню роль партії» [12, с.7].

Враховуючи політичну ситуацію на селі, перший секретар ЦК КП(б) У Е. Квірінг та наркомзем І. Клименко пропонували ліквідувати КНС на Україні і взяти курс на міцного господаря [13, с.99]. Однак, на захист комнезамів як «міцної політичної організації радянської влади» виступив голова ВУЦВК Г. Петровський і після жовтневого 1923 р. пленуму ЦК КП(б) України у відносинах сільрад та КНС суттєвих змін не сталося [14, с.76]. Комнезамаи і надалі продовжували проводити власну політичну лінію на селі, відтісняючи представників заможних верств селянства від участі в роботі місцевих рад.

Обмеженням участі заможного селянства України в тогочасних виборчих (перевибірчих) процесах була позначена, як і в попередні роки, друга половина 1920-х рр. Проте слід зазначити, що зростає невдоволення заможного селянства свавільними діями влади змусило радянсько-партійне керівництво на деякий час послабити свою антиселянську політику. Проголошений восени 1924 р. партійним керівництвом курс «Обличчям до села» на деякий час пом'якшив нецивілізоване ставлення до заможного селянства (зазначимо, що термінологічно заможне селянство в ці роки все ще продовжувало визначатись як «куркульство»).

З прийняттям у вересні 1924 року положення «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів» [15, с.92] у заможного селянства нарешті з'явилась реальна можливість (хоча і мінімальна, але все ж демократична) брати участь у виборчому процесі і бути обраним до складу сільських рад. Щодо їх участі у виборах, то в розробленій на основі згаданого вище положення «Інструкції про вибори в Ради» (1925 р.), зазначалось, що заможні групи села, як і інші суб'єкти виборчого права на селі користуються повними виборчими правами. При цьому уточнювалось, що «користуються виборчими правами також селяни та інші особи, які володіють на селі різного роду млинами, крупорушками, молотарками, маслобойнями тощо, якщо вони працюють у вказаних підприємствах без найманої праці з допомогою членів своєї сім'ї чи із застосуванням найманої праці, але не більше як одного дорослого робітника чи двох учнів у віці до 18 років і не позбавлені виборчих прав з інших причин».

В цій же інструкції щодо майнового стану заможного селянства зазначалось, що «велика чи менша ступінь майнового стану трудового землевласника не може слугувати основою для віднесення його до категорії нетрудового елемента на селі, тобто до підведення його під поняття куркуля» [16, с.18]. Це положення комітетами незаможних селян було сприйнято досить скептично. Вони з незадоволенням поставилися до легітимізації в політичному житті села активної і конкурентної для них соціальної групи заможного селянства.

Тому, використовуючи свій вплив на процедуру виборів, члени КНС прагнули різними способами не допустити в Ради своїх політичних противників. Протиставляючи себе усім іншим верствам селянства, вони породжували у заможних селян-власників прагнення до об'єднання з іншими верствами селянства з метою захисту власних інтересів. У середині 1925 р. ЦК КП(б) У, аналізуючи такі дії комітетів незаможних селян змушений був неофіційно визнати, що замість потрібного їм союзу незаможника із середняком, склався союз середняка із заможним селянином, який був особливо небезпечним для тогочасної влади [17, с.19].

Пануючі на селі настрої, зокрема серед заможних селян, особливо рельєфно проявились під час часткових перевиборів сільських Рад навесні 1925 р. В матеріалах

підготовлених до ІХ–го з'їзду КП(б) України 6–12 грудня 1925 р. секретарем ЦК КП(б) У Л. Кагановичем щодо ситуації перед виборами на селі в 1924–1925 рр. зазначалося, що «Нова передвиборна кампанія в умовах свободи вибору та заміни спискової системи персональним голосуванням, пройшла при великому пошквлюванні. Але вона виявила, поряд із загальним ростом активності села, зростаючу активність куркульства, до якого в багатьох місцях приєднувалися середняки та інтелігенція, причому, зазвичай, антирадянська громадськість групувалась навколо церковних приходів.

Дякуючи підтримці куркуля середняком, а в деяких місцях завдяки слабкості та не авторитетності комуністичних та комсомольських осередків, кандидатури, які були ними висунені іноді провалювалися і в ради проходили куркульські елементи» [18, с.33]. Позиція заможного селянства була надзвичайно активною. Тому здебільшого вибори завершувалися провалом кандидатур членів КНС і комуністів [19, с.141–142].

Наприкінці 1924 р. в інформації Харківського губерньського комітету КП(б) У про хід виборів до сільських рад зазначалося, що «Куркулі повсюдно вимагають свого включення до списків виборців. Боротьба між войовничим куркульством і активними радянськими елементами на ґрунті виборчої кампанії набуває місцями запеклого характеру» [20, с.1].

Незважаючи на протидію місцевих властей до складу багатьох рад були обрані представники заможного селянства, що викликало надзвичайну стурбованість партійних і державних органів влади. Вони досить оперативно відреагували на небажані для них результати виборів. Наприклад, в Павлоградському повіті для ліквідації «куркульських» виконкомів навіть були застосовані «методи фізичного впливу», а в ряді повітів України за настійливими вимогами КНС та під приводом порушення Конституції ці результати були анульовані. Так, у с. Совки Київського повіту місцевий комнезам вимагав провести перевибори сільської ради, оскільки, на їх думку, два члени сільської ради, в тому числі і його голова, приєдналися до заможників.

Заможні селяни продовжували проявляти активність і в наступні виборчі кампанії. Хоча вони й проходили під впливом радянської держави, проте істотно не змінили загальної ситуації. Так, у 1924 р. в 27 округах України, за даними ЦСУ України та Центрвиборчкому, до рад було обрано 1995 заможних селян [17, с.20]. Заможне селянство проявило зрослу громадську активність та організованість і наступного 1925 р. Але це тема окремого дослідження.

Отже, виборчі кампанії з виборів до сільських Рад відбувалися в умовах наростання протестних настроїв і відкритих виступів та агітації представників заможного селянства проти аграрної політики радянської держави.

Список використаних джерел

1. Кобалевський В. Новые союзные законы об избирательных правах граждан и порядке производства выборов. – Х., 1925; Мельничук О. Боротьба за владу на селі в 1920–1925 роках // Нова політика. – 1998. – №2; Адамський В. Земельна реформа в контексті традицій і ментальності українського селянства // Розбудова держави. – 1994. – №10; Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К., 2000.
2. Мельничук О. Боротьба за владу на селі в 1920–1925 роках: Сільські ради проти комнезамів // Нова політика. – 1998. – №2. – С. 35–36.
3. Комітети Незаможних Селян 1920–1933. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1968. – 639 с.
4. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1072. (13.06. – 10.11.1922). – 137 арк.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1073. (08.02. – 04.10.1922). – 91 арк.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1063. (01.02. – 25.12. 1922). – 157 арк.
8. Ганжа О.І. Боротьба з куркульством на Україні в 1921–1923 рр. // Український історичний журнал. – 1987. – №5. – С. 109–117.

9. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1666. (20.05. – 31.10. 1923). – 42 арк.

10. Кобалевський В. Новые союзные законы об избирательных правах граждан и порядке производства выборов. – Х., 1925. – 78 с.

11. Історія селянства Української РСР: В 2-х томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 534 с.

12. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 1, спр. 112. – 167 арк.

13. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 2058. Загальний відділ (1925). – 103 арк.

14. Загорський П.С., Стоян П.К. Нариси історії комітетів незаможних селян України. – К.: АН УРСР. Інститут історії, 1960. – 163 с.

15. Венер М. Лицом к деревне: советская власть и крестьянский вопрос (1924–1925 гг.) // Отечественная история. – 1993. – №5. – С. 86–107.

16. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1981. (09.05. – 17.12. 1925). – 129 арк.

17. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. – К., 1996. – С. 32–33.

18. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1965. Загальний відділ (09.05. – 17.12.1925). – 129 арк. Загальний відділ (02.10.1925). – 56 арк.

19. Адамський В. Земельна реформа в контексті традицій і ментальності українського селянства // Розбудова держави. – 1994. – №10. – С. 41–44.

20. Правда. – 1924. – 14 ноября.

Лазуренко В.Н. Участие зажиточных слоев украинского села в деятельности органов сельского самоуправления (1921–1924 гг.)

Раскрыты особенности участия зажиточных крестьян Украины в формировании сельского самоуправления в период 1921–1924 гг.

Ключевые слова: крестьянство, хозяйство, зажиточное крестьянство, комбеды, агитация, выборы, перевыборы.

Lazurenko, V.M. Participation of Ukrainian well-off villagers in the work of self-governing bodies (1921–1924 years)

The peculiarities of the participation of Ukrainian well-off peasants in the formation of self-governing bodies in the years of 1921–1924 have been under study.

Key words: peasantry, branch of production, well-off peasantry, the committees of the poor, pre-election campaign, elections, re-elections.